

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΣΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
1968

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΑ

(ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ)

Όταν διεξέρχεται τις τας μελέτας των ανατολιστών Joh. Fuck¹, Rudi Paret², Enno Littmann³ και τινων άλλων ειδικών, ασχοληθέντων με τὸ θέμα τῆς ἱστορίας των ανατολικῶν σπουδῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀλλαγῶν⁴, διαπιστώνει με πικρίαν, ὅτι ἡ Ἑλλάς, καίπερ γειτνιάζουσα καὶ στενοτάτην σχέσιν ἔχουσα με τὸν ανατολικὸν χώρον, δὲν ἔχει γὰ ἐπιδείξῃ δραστηριότητά τινα διὰ τὴν σπουδὴν καὶ καλλιέργειαν τῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας των ανατολικῶν χωρῶν. Ἡ αἰσθητὴ αὐτῇ ἔλλειψις δὲν θεωρεῖται ἴσως ἀξιόλογος, ὅταν ἀφορᾷ εἰς τὸν χώρον τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐν τῷ συνόλῳ του. Όταν ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὴν Τουρκίαν, τὸ θέμα διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι σοβαρώτερον λόγῳ στενοτέρων ἱστορικῶν σχέσεων. Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ σχέσεις ἔχουν δι' ἓνα ἀκόμη λόγον βασικωτέραν σημασίαν, διότι ἡ Τουρκία εἶναι ἡ μόνη χώρα μεταξὺ των ανατολικῶν λαῶν, ἡ ὁποία τείνει πρὸς ἀφομοίωσιν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ⁵.

Ἀνάλογοι ἱστορικαὶ σχέσεις ἐδημιούργησαν π.χ. τὴν ἀνάγκην καὶ ὑπηγόρευσαν τὴν καλλιέργειαν τῆς τουρκολογίας ἐν Αὐστρίᾳ (Βιέννῃ), ἐνῶ ἡ Ἀγγλία ἠνύνησε περισσότερον τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβολογίας, λόγῳ κατακτήσεων καὶ κρατικῶν ἐνδιαφερόντων δι' ἀραβικοὺς χώρους. Ἡ Γαλλία, ἡ ὁποία ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τὴν ἀραβολογίαν, δὲν παρέλειψε τὴν προαγωγὴν καὶ τῆς τουρκολογίας ἐξ αἰτίας

1. Die Arabischen Studien in Europa, Leipzig 1955.

2. Ein Jahrhundert Orientalistik, Wiesbaden 1955.

3. Der Deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom vorderen Orient, Stuttgart - Berlin 1942.

4. Πρὸβλ. σχετικὰ ἄρθρα ἐν : Der Orient und wir, Berlin - Leipzig 1935.

5. Πρὸβλ. Franz Taeschner, Kulturelle Traditionen in der alten Türkei, Zeitschrift für Kulturaustausch, Stuttgart 1962, τόχῃ 2 - 3, σ. 136.

τῶν πολιτικῶν τῆς σχέσεων πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν κράτος. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν λόγων αὐτῶν, αἱ τουρκολογικαὶ σπουδαὶ ἔχουν ὠφελιμότητα ἐν Ἑλλάδι, καὶ τούτο διότι ὁ τουρκικὸς παράγων εἰσέδυσσε βαθύτατα εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον καὶ ἐπηρέασεν ὄχι μόνον τὰς τύχας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης¹. Ἐνῶ ἡ ἀνάμειξις τῶν Ἀράβων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς δὲν κατέρχεται εἰς τὸ ἔτος 1258², τὸ ὀθωμανικὸν κράτος παραμένει κεντρικὸς πυρῆν καὶ γίνεται ρυθμιστὴς τῶν γεγονότων 700 καὶ πλέον ἐτῶν. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ κατάκτησις τοῦ βαλκανικοῦ καὶ βυζαντινοῦ χώρου κλπ. ἐξασφαλίζουν προτεραιότητα εἰς τὴν νέαν ἐπιστήμην τῆς τουρκολογίας καὶ τῆς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ θέσιν ἔναντι τῶν γεγονότων αὐτῶν καὶ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὰς κατακτήσεις.

Μετὰ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι διευκολύνω τὴν κρίσιν ἐκείνων³, οἱ ὁποῖοι κατὰ καιροὺς ἐκδηλώνουν πρωτοβουλίας καὶ ἐπισημαίνουν τὴν ἀνάγκην τῆς συστηματικῆς σπουδῆς τῆς τουρκικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, παραθέτω ἐν συνεχείᾳ σχετικὰ τινα περὶ τῶν ἑλληνοτουρκικῶν φιλολογικῶν σχέσεων ἐπὶ τῆ βάσει τῆς προσιτῆς εἰς ἐμὲ βιβλιογραφίας.

I. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

Προϋποθέσεις διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐν Τουρκίᾳ διεμορφάθησαν εὐθὺς μετὰ τὸ πρῶτον ρήγμα, τὸ ὁποῖον ἐπῆλθε μετὰ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς νεωτεριζούσης φιλολογικῆς

1. Πρβλ. H. J. Kissling, Die Türkischen Studien in der Orientalistik, Zeitschrift für Kulturaustausch, ἐνθ' ἄν., σ. 220. O. Spies, Orientalische Kultur-einflüsse im Abendland, Braunschweig 1949, σσ. 8-9.

2. Σύγκρουσις Τούρκων καὶ Μογγόλων, κατάργησις τοῦ χαλιφάτου τῶν Ἀββασιδῶν, ἐπικράτησις τῶν Μамелούκων Τούρκων (πρβλ. R. Hartmann, Die Religion des Islam, Berlin 1944, σ. 35 κ.ε).

3. Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, Περὶ Ἀρχείων ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς Ἀρχειακῆς Ὑπηρεσίας, Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 11 (1956), σσ. 1, 4-5. ΙΚΥ, Ἐπετηρίς, τόμ. 1953, Ἀθῆναι 1954, σ. 12. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὴν εἰδησιν τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων (Βῆμα κ.ά.) τῆς 11 Μαΐου 1961, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Τουρκία ἀποφασίζουν ἐκατέρωθεν τὴν δημιουργίαν ἐδρῶν καὶ ἀνταλλαγῆν ὑποτροφῶν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Τουρκικῆς καὶ Ἑλληνικῆς.

κινήσεως κατά τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος (Tanzimat). Δὲν εἶναι διόλου παράδοξον, ὅτι τὸ ρήγμα αὐτὸ, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς ἀφετηρία νέων ιδεῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιτεύξεων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τουρκικῆς λογοτεχνίας, ἔλαβε χώραν ἐν Κρήτῃ ἤδη πρὸ τῶν γαλλικῶν ἐπιδράσεων! Ἡ νέα αὐτὴ περίοδος προλογίζεται μὲ τὸ γνωστὸν ἔργον Muhayyelāt (Φαντασίαι) τοῦ Κρητῶς 'Alī 'Azīz Efendi, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε κατ' ἀρχὴν ὡς ὑπάλληλος ἐν Κρήτῃ καὶ ὁ ὁποῖος ἀργότερον, ὡς διπλωματικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀπέθανεν ἐν Βερολίνῳ (1798). Πρῶτον τὸ ἔργον αὐτὸ ἐπέδρασε βαθύτατα ἐπὶ τῆς τουρκικῆς λογοτεχνίας καὶ ἐπέφερε ριζικὴν ἀλλαγὴν τοῦ λογοτεχνικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν Τούρκων ¹.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Alī 'Azīz Efendi δημιουργεῖται πρόβλημα γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως, ὑπὲρ τῆς ὁποίας τάσσεται ὁ Σουλτάνος Μαχμουτ Β' (1808 - 1839), ὁ ὁποῖος γράφει τὸ κύριον ἄρθρον τοῦ ἐκδιδομένου τότε μεταρρυθμιστικοῦ φύλλου «Ἡμερολόγιον τῶν Γεγονότων» (Taqrīm al-havadīs). Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν Τούρκων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ὁποῖοι ὑφίστανται ξένας ἐπιδράσεις καὶ μεταφράζουν εὐρωπαϊκὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, ἐνδιαφέρει περισσότερο ὁ Ahmed Vefīq Pāšā (1823 - 1891), ὁ ὁποῖος γνωρίζει ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῶν Ρωσικῶν, Γερμανικῶν καὶ Ἀγγλικῶν, τὰ ὁποῖα ἐννοεῖ, ὁμιλεῖ ἀπταιστως Ἀραβικά, Περσικά, Ἰταλικά καὶ Γαλλικά. Σπουδαῖα μεταξὺ ἄλλων εἶναι τὸ τουρκικὸν λεξικὸν τοῦ lehçe-i osmānī καὶ ἡ συλλογὴ παροιμιῶν (atalar sözü) ².

Πρῶτον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Mustafa Kemāl Pāšā (Atatürk) εὐρίσκει ἡ μετάφρασις τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν ἔργων τὸν ἄμεσον υποστηρικτὴν. Ὁ Atatürk προσπαθεῖ νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ αὐξήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Τούρκων φιλολόγων διὰ τὰ κλασσικὰ ἔργα καὶ τὰς μεταφράσεις τῶν. Πρῶτος καὶ σπουδαιότερος ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ τούρκου ἡγέτου, ὑπῆρξεν ὁ Ahmet Cevat Emre. Μετὰ ἀπὸ ἐργασίαν ἐξ ἑτῶν ἐπεράτωσεν ὁ Emre τὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ Ὀμήρου μεθ' ἐρμηνευτικῶν σχολίων. Τόσον ὁ Emre ὅσον καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἰδρυθεῖσα Τουρκικὴ Γλωσσολογικὴ

1. Πρὸβλ. Andreas Tietze, 'Aziz efendi's Muhayyelāt, *Oriens I* (1948), 248 - 329. E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London 1907, V 13.

2. Πρὸβλ. O. Spies, *Die Moderne Türkische Literatur, Handbuch der Orientalistik*, V (1963), σ. 346.

Ἑταιρεία (Türk Dil Kurumu) συνέβαλον εἰς τὰς πρώτας μεταφράσεις καὶ ἐκδόσεις ἑλληνικῶν κλασσικῶν ἔργων¹.

Τὸ ὄνομα τοῦ συγχρόνου καὶ γνωστοῦ γερμανοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου Georg Rohde συνδέεται μὲ ἀριθμὸν τινα τούρκων φιλολόγων, μαθητῶν του, οἱ ὅποιοι ἐπεχείρησαν περαιτέρω μεταφράσεις κλασσικῶν ἔργων. Ὁ Georg Rohde διετέλεσε καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀγκύρας καὶ ἐπραγματοποίησε τὸν σκοπὸν του διὰ τῆς ἀναδείξεως μαθητῶν, οἱ ὅποιοι σήμερον ἐργάζονται ἐπὶ τῶν κλασσικῶν κειμένων².

Πλήρη εἰκόνα τῶν γενομένων μεταφράσεων καὶ δημοσιευομένων μελετῶν ἐπὶ τῶν κλασσικῶν ἔργων δίδουν τρία βασικά περιοδικά: Türkiye Bibliyografyasi, Türkiye Makaleler Bibliyografyasi, Tercüme. Τὰ δύο πρώτα ἀποτελοῦν ἐκδόσεις τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀγκύρας. Τὰ ὑπ' ἀρ. 29 - 30 τεύχη τοῦ 5ου τόμου (1945) τοῦ Tercüme χαρακτηρίζονται ὡς εἰδικὰ ἑλληνικά τεύχη (Yunan Özel Sayısı). Τόσον τὰ ἀνωτέρω ὅσον καὶ ἡ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως χρηματοδοτούμενη σειρά Dünya Edebiyatından Tercümeleer περιλαμβάνουν μεταφράσεις πλείστων ἔργων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος³. Τῇ βοήθειᾳ τοῦ Hasan Ali Yücel, ὑπουργοῦ Παιδείας τῆς κυβερνήσεως τῆς τελευταίας πολεμικῆς περιόδου, ἐπετεύχθησαν αἱ σπουδαιότεραι καὶ περισσότεραι ἐκδόσεις κλασσικῶν ἔργων ἐν Τουρκίᾳ⁴. Τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ σύγχρονοι τουρκοὶ κλασσικοὶ φιλόλογοι προσεπάθησαν μὲ ταχὺν ρυθμὸν νὰ ἐπιτύχουν πλήρη ἐπαφὴν μὲ τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰς ἀρχαιότερας πηγὰς τοῦ ἐν αὐτῇ πολιτισμοῦ⁵. Ἴσως

1. Πρβλ. Agamemnon, μετάφρασις A. C. Emre (ἐκδ. Türk Dil Kurumu), Ἀγκυρα 1943, σ. 10.

2. Πρβλ. Jörg Kraemer, Der islamische Modernismus und das griechische Erbe, Der Islam 38 (1963), σ. 24.

3. Jörg Kraemer, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 18, 19.

4. Agamemnon, μν. ἔργ., σ. 10 σημ. 1. Διὰ μεταφράσεις ἐκ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας γνωστός εἶναι ὁ Ahmet Angin (πρβλ. ἔφημ. Zübük τῆς 1.10. 1962).

5. Πρβλ. τὴν γνώμην τοῦ ἀνατολιστοῦ H. H. Schaefer (Der Orient und das Griechische Erbe, «Die Antike», IV, Berlin 1928, σ. 265), καθ' ἣν ἡ μόνη ὁδὸς διὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἶναι ἡ οἰκειοποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντίθετος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Schaefer εἶναι ὁ σύγχρονος ἐν Γερμανίᾳ ἀνατολιστῆς Rudi Paret, ὁ ὅποτος μὲ τὴν μελέτην του Der Islam und das Griechische Bildungsgut, Tübingen 1950 ὑποστηρίζει ἀτυχεῖς θέσεις παρατηρῶν ὑπερβολικὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς παιδείας

δὲν εἶναι τυχαία ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐκλογή τῆς Πινδαρικῆς ᾠδῆς (Νεμεο-
νικῶν ς'), ὅπως ὑποθέτει ὁ Jörg Kraemer¹, τὴν ὁποίαν ἐξέλεξε καὶ μὲ
ἐπιτυχίαν ἀπέδωσεν ἡ τουρκικὴ φιλόλογος Azra Erhat :

"*Ἐν ἀνδρῶν,*
ἔν θεῶν γένος· ἐκ μῆς δὲ πνέομεν
ματρὸς ἀμφοτέρω· διείρ-
γει δὲ πᾶσα κεκρυμμένα
δύναμις, ὡς τὸ μὲν οὐδέν, ὁ δὲ
χάλκεος ἀσφαλὲς αἰὲν ἔδος
μένει οὐρανός. ἀλλὰ τι προσ-
φέρομεν ἔμπαν ἢ μέγαν
νόον ἤτοι φύσιν ἀθανάτοις,
καίπερ ἑραμερίαν οὐκ
εἰδότες οὐδὲ μετὰ νόκτας
ἄμμε πότμος
ἄντιν' ἔγραψε δραμεῖν ποτὶ στάθμαν.

Biri insanların,
biri tanruların soyu ; aynı anadan,
doğageldik ikimiz; yalnız ayırır bizleri
elimizdeki farklı kudret bütün büttüne,
biri hiçtir onların, ama günü sönmez
bir yurttur tunç gökyüzü
her zaman. Gene de ölümsüzlere
benziyen bir şey var bizde,
yaradılışımızda veya ruhumuzum yüceliğinde,
bilmesek de gece gündüz
hangi amaca
koşmamız yazıldığını alınmıza.

(σ. 10 : «Ich glaube, mit einer derart hellenozentrischen Betrachtungsweise tun wir dem geschichtlichen Sachverhalt Gewalt an, weil wir nämlich dabei den Boden der lebendigen Wirklichkeit unter den Füßen verlieren. Bei allem Interesse an geistes- und ideengeschichtlichen Untersuchungen dürfen wir nicht vergessen, daß selbst die höchsten kulturellen Werte nie an und für sich existieren, sondern nur insofern, als sie räumlich und zeitlich in das Dasein menschlicher Einzelwesen und menschlicher Gemeinschaften eingebettet sind und in diesen eine Funktion erfüllen. Auch der Geist des Griechentums ist nicht in dem Sinn zeitlos, daß er immer, und überall eine absolute Wertschätzung beanspruchen dürfte»).

1. Mv. ἔργ., σσ. 20, 21.

Μεταξὺ τῶν μελετῶν, τὰς ὁποίας κατόπιν αἰτήσεως ἔλαβον ἀπὸ τὴν Τουρκικὴν γλωσσολογικὴν ἐταιρείαν τῆς Ἀγκύρας, εἶρον καὶ τὰς ἐνδιαφερούσας μελέτας δύο τούρκων φιλολόγων, τῶν Samin Sinanoğlu καὶ Suat Y. Baydur, οἱ ὅποιοι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν λέξεων εἰς τὰ τουρκικά. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Sinanoğlu φέρει τὸν τίτλον Yunanca ve Latince köklerden meydana gelen ve dilimize alınması lüzümlü görülen yabancı terimlerin türkçeleştirilmesi hakkında ANKET (Ankara 1953), ἀσχολεῖται δὲ μὲ τοὺς θεσπισθέντας ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς γλωσσολογικῆς ἐταιρείας κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀπλοποίησιν τῶν μορφῶν τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων καὶ τὴν προσαρμογὴν τῶν εἰς τὸ τουρκικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα. Ὁ κ. Baydur, ἡ μελέτη τοῦ ὁποίου φέρει τὸν τίτλον Dilimiz ve Yunan - Latin asıllı kelimeler (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953, 93 - 121), ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς εἰσροῆς καὶ χρήσεως τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων εἰς τὰ τουρκικά ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰς μορφὰς τῶν εἰς ἄλλας γλώσσας (ἰταλικὴν, γερμανικὴν, ἀγγλικὴν, γαλλικὴν).

II. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Τὰ Τουρκικά ἐν Ἑλλάδι ἤρχισαν κυρίως μὲ τὴν φιλολογικὴν δραστηριότητα τῶν Καραμανλήδων, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν χρησιμοποιοῦντες τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τοῦτο δὲν ἀποδίδει ὄλους τοὺς τουρκικοὺς φθόγγους¹. Πρὸς κάλυψιν τῆς ἀνάγκης αὐτῆς ἐδημιούργησαν διακριτικὰ στοιχεῖα ὅπως τὸ π̣ (= β), σ̣ (= ξ), τ̣ (= δ) κλπ. Ἡδὴ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἐξεδόθησαν τὰ πρῶτα τουρκικά ἔργα μὲ ἑλληνικὴν γραφὴν. Πρῶτον ἔργον τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐγχειρίδιον περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων), προωρισμένον διὰ τὸν Mehmed τὸν κατακτητὴν καὶ τὸ ὅποιον μετεφράσθη εἰς τὰ Τουρκικά ὑπὸ τοῦ Ahmet, Kadı τῆς Βερροίας.

Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σπουδαιότερα καὶ μεγαλυτέρα συλλογὴ ἔργων γλώσσης καὶ φιλολογίας τῶν Καραμανλήδων εὐρίσκεται εἰς τὰς Ἀθήνας (Ἀκαδημία ὑπὲρ τοὺς 500 τόμους καὶ Ἐθνικὴ Βιβλιοθή-

1. Περὶ τοῦ θέματος τούτου πρβλ. τὴν περατωθεῖσαν ἤδη ἐργασίαν μου ὑπὸ τὸν τίτλον «Τουρκικά», ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

κη), ἡ ἑλληνικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἔργων τούτων ἔλλειπει. Τὸν πρῶτον κατάλογον ἐκ 54 ἔργων τοῦ εἶδους αὐτοῦ συνέθεσεν ὁ Σ. Α. Χουδαβεργόγλου - Θεόδοτος ('Ἡ τουρκόφωνος ἑλληνικὴ φιλολογία 1453 - 1924, ΕΕΒΣ Ζ', 1930, 299 - 307). Ὁ Ε. Π. Φωτιάδης ἐδημοσίευσεν ἐπίσης μικρὸν περὶ τοῦ θέματος τούτου ἄρθρον (Τουρκόφωνα ἑλληνικὰ βιβλία, 'Ἑλληνικά Δ', 1931, 493 - 495). Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν συγκαταλέγεται ὡσαύτως ἡ ὑπὸ τῶν S é n é r i e n S a l a v i l l e καὶ E u g è n e D a l l e g g i o τῷ 1958 ἐν Ἀθήναις γενομένη ἔκδοσις (Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs), ἡ ὁποία περιγράφει 113 ἔργα τῶν ἐτῶν 1584 - 1850.

Μεταξὺ τῶν θεμάτων τῶν βιβλίων τούτων τῶν Καραμανλίδων ὑπερέχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος (ἀγιογραφίαι, ἀπολογητικά, κατηχητικά, λειτουργικά, προσευχητάρια, συλλογαὶ κηρυγμάτων, ὕμνοι, ψαλμοὶ κλπ.), μέγας δὲ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταφράσεων.

Ἡ λεξικογραφία ἐξυψηρετήθη διὰ τῶν ἔργων τῶν : Ζ α χ α ρ ί ο υ Ἀ γ ι ο ρ ε ί τ ο υ (Λεξικὸν τουρκικὸν καὶ γραικικόν, Βενετία 1804, β' ἔκδ. 1819), Δ η μ. Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ί δ ο υ (Λεξικὸν τουρκογραικικὸν σύντομον πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν Ἀνατολῇ οἰκούντων Χριστιανῶν, ὡς τρίτον μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου συγγραφείσης Γραικο - Τουρκικῆς Γραμματικῆς, Βιέννη 1812), Ἡ λ ί α Κ. Ἐ μ μ α ν ο υ η λ ί δ ο υ (Νέα μέθοδος - Οὐσοῦλι δζεδιδ γιάνι ἑλληνικὰ λισανηνὴ γιαζμάκ, ἀνλαμάκ βέ σοιλεμέκ ιτζούν Οὐσοῦλ - Νέα μέθοδος, δηλ. μέθοδος γιὰ τὴν γραφήν, κατανόησιν καὶ ὀμιλίαν, Κωνσταντινούπολις 1885), Ἀ ν α σ τ α σ ί ο υ Λ ε β ί δ ο υ (Λεξικὸν Ἑλληνοτουρκικόν, Κωνσταντινούπολις 1888). Εἰς τοὺς λεξικογράφους συγκαταλέγονται ἐπίσης ὁ Ἰ. Χ λ ω ρ ὸ ς καὶ ὁ Π α υ λ ᾶ κ η ς Β. Μ ε λ ι τ ὸ π ο υ λ ο ς, οἱ ὁποῖοι ἐσπούδασαν συστηματικῶς Τουρκολογίαν, ὁ μὲν πρῶτος πρὸ τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Τουρκίᾳ (1928), ὁ δὲ δεῦτερος μετ' αὐτήν¹. Ἡ μετὰ τοῦ Εὐ α γ γ ε λ ι ν ο ῦ Μ ι σ α η λ ί δ ο υ ἀρξα-

1. Ὁ Ἰ. Χλωρὸς ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς ὀθωμανικῆς εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ γένους σχολὴν καὶ Διευθυντὴς τοῦ πατριαρχικοῦ ὀθωμανικοῦ γραφείου. Εἰς τὴν συγγραφικὴν του ἐργασίαν ἀνήκει καὶ ἡ Γραμματικὴ τῆς ὀθωμανικῆς Γλώσσης (Κωνσταντινούπολις 1900, ἔκδ. Δ'). Ἄλλοι συγγραφεῖς μικροτέρων λεξικῶν καὶ τουρκικῶν γραμματικῶν εἶναι ἐπίσης οἱ : Κ. Ἀβραάμ Μαλιάκας, Ἀπόστ. Φωτιάδης, Στρ. Ἐμμανουηλίδης καὶ Ἰ. Μηλιόπουλος.

μένη έκδοσις τῆς κυριωτέρας ἑφημερίδος «Ἀνατολή» τὸ ἔτος 1851 ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ περιοδικοῦ τύπου. Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν ἐξεδόθη ἐπίσης εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ ἔτη 1924 - 1926 ἡ ἑφημερίς ὑπὸ τὸν τίτλον «Προσφυγικὴ Φωνὴ - Μοχατζήρ Σεδασή», μεθ' ἧς παύει τὸ 1926 ὀριστικῶς ἡ ἔκδοσις ἔργων εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Καραμανλήδων. Τὸ τελευταῖον ἔργον ἐξεδόθη ἐν Πάφῳ τῆς Κύπρου τὸ ἔτος 1935 ὑπὸ τοῦ Π ρ ο δ ρ ὀ μ ο υ Ἀ μ φ ι λ ο χ ί ο υ Π ο λ ᾶ τ ο γ λ ο υ ὑπὸ τὸν τίτλον «Προσευχαί».

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω φιλολογικῆς συλλογῆς τῶν Καραμανλήδων ὑπάρχουν ἐν Ἑλλάδι συλλογαὶ καὶ χειρόγραφα ὀθωμανικὰ μεγάλης ἱστορικῆς ἀξίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα. Ὁ καθηγητὴς Peter Topping π.χ. ἀναφέρει ἐπὶ τοῦτου τὰ ἑξῆς : «On the history of Greece as part of the Ottoman Empire the Gennadeion probably has the finest collection of printed materials anywhere available, supplemented by a certain quantity of unpublished manuscripts and documents»¹. Αἱ συλλογαὶ καὶ τὰ χειρόγραφα αὐτά, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὰ κατὰ τόπους ἀρχεῖα ἐν Ἑλλάδι, ἔχουν ἀμεσωτάτην σχέσιν καὶ μὲ τὰ ἐν Τουρκίᾳ τοιαῦτα, διὰ τὰ ὁποῖα γράφει ὁ ἀνατολιστὴς Standford J. Shaw². Εἰς αὐτὰ ἀνήκουν ἐπίσης καὶ

1. Report on Current Research, Sources for Ottoman History in the Gennadeion, Washington 1956, σ. 57. Σπουδαιότατον εἶναι ἐπίσης τὸ τουρκικὸν ἀρχεῖον Ἡρακλείου ὡς καὶ ἐκεῖνα τῶν Χανίων, (ἱστορικὸν ἀρχεῖον Κρήτης), Θεσσαλονίκης καὶ Βεροῦας.

2. Archival Sources for Ottoman History : The Archives of Turkey, Journal of the American Oriental Society 80, 1960, 1 - 12 (Κατάστασις, εἶδος, διαθεσιμότης καὶ δυνατότης ἀξιοποιήσεως τῶν ὑπαρχόντων ἐν Τουρκίᾳ ὀθωμανικῶν ἀρχείων, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν εἰσέτι ἀνεκμετάλλευστον πηγὴν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας τῶν ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἐπὶ 400 ἔτη κρατηθέντων χωρῶν). Ὁ Lewis Bernard (Notes and documents from the Turkish Archives, Report on Current Research, ἐνθ. ἀν., σ. 17) παρατηρεῖ ἐπίσης : «The Ottoman archives of Istanbul have for long been one of the great unknowns of historical scholarship. For many years the general reluctance of Turkish officialdom to allow any questing foreigner to sail the uncharted backwaters of Turkish administration — a reluctance based on well founded suspicions of western intentions towards Turkey — was sufficient to exclude western scholarship from all but the most cursory examination of the Turkish records. Historians were compelled — or rather permitted — to write the History of Europe without any reference to the documents of what was for long one of the greatest of European Great Powers, and even to write the history of Turkey and the Turkish provinces without reference to Turkish documents of any kind».

πολλά βασικά κείμενα τῶν Ὀθωμανῶν ἱστοριογράφων, οἱ ὅποιοι, διοριζόμενοι ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν Σουλτάνων ὡς ἐπίσημοι ἱστορικοὶ τοῦ κράτους, ἦσαν οἱ πλησιέστεροι παρατηρηταὶ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τῶν.

Μὲ τὰ ἔργα ὀρισμένων Τούρκων ἱστορικῶν ἠσχολήθη διὰ πρώτην φοράν παρ' ἡμῖν ὁ Ἕλλην Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ὁ ὅποιος ἐδημοσίευσε σειράν μελετῶν διὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας. Ἡ τελευταία μελέτη του ἐκ 426 σελίδων διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως 1821 κατὰ τοὺς Τούρκους ἱστοριογράφους ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἱστορικοὺς¹ εἶναι ἀσφαλῶς πολύτιμος. Τὸ ἔργον θὰ εἶχε μεγαλυτέραν ἀξίαν, ἐὰν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ συνταχθεῖσαι μελέται ἐπὶ τῇ βάσει νέων χειρογράφων καὶ τῆς νεωτέρας ἀρχαιακῆς ἐρεῦνης². Παρὰ ταῦτα αἱ ἀκόλουθοι γνῶμαι τοῦ συγγραφέως ἐπιβεβαιώνουν τὴν βαθεῖαν κρίσιν του :

«Ὡς θὰ ἴδωσιν οἱ ἀναγνώσται τῆς παρούσης μελέτης, αἱ κρίσεις τῶν Τούρκων εἶναι εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὀρθόταται. Ὁ κυριώτερος ἐξ αὐτῶν στιγματίζει τὸν ἀπαγχονισμὸν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', εἰς ἄλλο δὲ σημεῖον θαυμάζει τὴν δρᾶσιν τοῦ Ξάνθου καὶ τῶν λοιπῶν λογιστῶν, οἱ ὅποιοι ἐδρῶν γνωρίζοντες καλῶς τὴν κατάστασιν τῆς Τουρκίας. Ἄλλος Τούρκος ἱστορικός παρουσιάζει τὸν Ρήγαν ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν διὰ πᾶν ἔθνος.

Ἐνῶ ὁμοῦ αἱ τουρκικαὶ πηγαι τελείως ἠγνοήθησαν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, ἀντιθέτως οἱ Τούρκοι δὲν παρέλειψαν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον τόσον παρημελήθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Σπυριδωνοῦ Τρικούπη μετεφράσθη εἰς τὴν τουρκικὴν ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἐκδοσίν της ὑπὸ τοῦ Μώραλη (Πελοποννησίου) Μελικ βέη, προσθέσαντος καὶ ἰδικά του σχόλια, τὴν μετάφρασιν δὲ ταύτην εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Τούρκος ἱστοριογράφος Ἀχμέτ Δζεβδὲτ πασᾶς γράψας ἱστορίαν τῆς Τουρκίας διὰ τὰ ἔτη 1773 - 1826 εἰς 12 τόμους, τῶν ὁποίων οἱ δύο

1. Ἀθῆναι 1960.

2. Πρβλ. σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ Κ. Ἰ. Ἀμάντου (Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, Ἀθῆναι 1955, τόμ. Α', σ. 7) : «Δὲν ἔχομεν ἀκόμη γράψει τὴν ἱστορίαν τῆς τουρκοκρατίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῶν κυριωτέρων βοηθημάτων. Δι' αὐτὸ καὶ τὸ ἔργον τοῦ σοφοῦ ἄλλως καθηγητοῦ Παύλου Καρολίδου (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1925), εἶναι ἀτελές. Δὲν παρηκολούθησε τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν καὶ ἔχει πολλὰ σφάλματα».

τελευταίοι περιστρέφονται σχεδόν αποκλειστικῶς περὶ τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων (1826). Ἐκτὸς ὁμῶς τοῦ ἔργου τοῦ Τρικούπη ὁ Δζεβδέτ πασᾶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ μετάφρασιν τοῦ Ἱστορικοῦ Δοκιμίου τοῦ Ἰ. Φιλήμονος, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ παραθέτει τὰ ἔγγραφα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τοῦ αὐτοῦ Ἑλληνοῦ Ἱστορικοῦ. Ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, εἰς τὴν μελέτην δηλαδὴ καὶ χρησιμοποίησιν τῶν πηγῶν καὶ τοῦ ἑτέρου μέρους, οἱ Τοῦρκοι Ἱστορικοὶ μᾶς ἐπρόλαβον πρὸ πολλοῦ»¹.

Ἡ ἀξία τῆς συμβολῆς τῶν ὑπαρχόντων χειρογράφων καὶ ὀθωμανικῶν κειμένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ παραδείγματος: Ὁ ἀνατολιστὴς Josef von Hammer ἀναφέρει ἓν τουρκικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς «τὴν ἀρίστην ἱστορίαν τοῦ Οὐγγρικοῦ καὶ Κρητικοῦ πολέμου»². Τὸ ἔργον αὐτὸ φέρει τὸν τίτλον *Gewāhir at - Tewāgīh* (Ἱστορικά Κοσμήματα), συγγραφεὺς του δὲ εἶναι ὁ Hasan Aḡī, ὁ ὁποῖος ἦτο σφραγιδοφύλαξ τοῦ Μεγάλου Βεζύρου *Köprülüzaḡade Ahmed Pāšā*, τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κρήτης. Ἐν μέρος τῶν ἱστορουμένων γεγονότων εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν Κρήτην. Ἄλλος ἀνατολιστὴς, ὁ Franz Babinger³, ἀναφέρει ἐπίσης τρία βασικά ὀθωμανικά κείμενα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν γίνει ἀκόμη ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας σπουδῆς: Τὸ πρῶτον ἔργον φέρει τὸν τίτλον *Ta'gīh-i Weqā'i* (Ἱστορικά Γεγονότα), ἀφορᾷ εἰς τὴν περίοδον τοῦ *Mehmed IV*, περιλαμβάνει δὲ τὰ ἔτη 1648 - 1682. Συγγραφεὺς του εἶναι ὁ *'Abd ar - Raḡmān 'Abdī Pāšā*, Διοικητὴς τῆς Κρήτης ἐν ἔτει 1689. Τὸ δεύτερον ἔργον

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11 - 12. Ἐκτὸς τοῦ μνημονευθέντος Ἱστορικοῦ Μοσχόπουλου ἀπαντᾶται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις ἐργασιῶν τινῶν καὶ ὁ Κρῆς Ἀ. Κοπάσης (διατελέσας ἡγεμὼν τῆς Σάμου). Τουρκομαθὴς λόγιος ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος Ἰακ. Καλαϊσάκης (ἄρα περὶ αὐτοῦ τὸ ἄρθρον τοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ), ὡς συγγραφεὺς μελετῶν, σχέσιν ἔχόντων μὲ τὰς τουρκικὰς πηγὰς. Αἱ ἱστορικαὶ μελέται τοῦ ἀξιολογωτέρου συγχρόνου ὀθωμανολόγου ἐν Ἑλλάδι Ν. Σταυριγίδου, διευθύναντος τὸ παρὰ τῇ Δημοτικῇ Βιβλιοθήκῃ Ἡρακλείου «Τουρκικὸν Ἀρχειον», ἀναφέρονται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου μεταφρασθέντα ὀθωμανικά ἔγγραφα διὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐν Κρήτῃ (πρβλ. Κρητικὰ Χρονικά, τόμοι Β', Θ', ΙΘ' κ.ά.).

2. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1827 - 35, VI, v - vi, ἄρ. 4.

3. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, σσ. 227, 218, 307.

είναι ανώνυμον και φέρει τὸν τίτλον «Ἡ ἄλωσις τῆς Κρήτης», συν-εγράφη δὲ τὸ ἔτος 1692. Συγγραφεὺς τοῦ τρίτου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ta'riḥ - i Ğezire - i Girid* (Ἱστορία τῆς νήσου Κρήτης) εἶναι ὁ Κρής *Hasan*¹. Ἡ ἱστορία αὐτὴ ἀλοκληρώθη τὸ ἔτος 1783 καὶ περιλαμβάνει τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ *Köprülüzade Ahmed Paşa* μετὰ πληροφοριῶν διὰ τὰς ἀρχαιότητας τῆς νήσου. Εἰς τὰ ἀνωτέρω πρέπει ἐπίσης νὰ προστεθοῦν καὶ τινὰ ἄλλα ἀνέκδοτα χειρόγραφα, ἀποκειμένα εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τὰ ὁποῖα μοῦ ἔγραψεν εὐγενῶς ὁ γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ καὶ ἑλληνομαθὴς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀγκύρας κ. *Rasim Adasal*.

Διὰ τὰς ἀκτὰς καὶ νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου Θαλάσσης ὑπάρχει ἐν ἐγχειρίδιον ἱστιοπλοίας, τὸ ὁποῖον συνέγραψεν ὁ *Piri Re'is* καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν *Sulejman* τὸν μεγαλοπρεπεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15' αἰῶνος. Ὁ *Piri Re'is* ἦτο ἀποστάτης καὶ πιθανότατα ἑλληνικῆς καταγωγῆς, υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ περιφήμου κουρσάρου *Kemal Re'is*. Νεώτατος ὢν διεκρίθη διὰ τὰς ἀνὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν θαλασσοπορίας του, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε μὲ τὸν θεῖον τοῦ *Kemal Re'is* καὶ ἀργότερον μὲ τὸν *Haireddin Barbarossa*. Διὰ τῆς θαλασσοπορίας αὐτῆς ἀπέκτησεν ἀξιολογωτάτας γνώσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς μεσογειακὰς χώρας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων αὐτῶν συνέγραψε τὸ βιβλίον του, *Bahrije*, τὸ ὁποῖον πληροφορεῖ διὰ τὰς ἀκτὰς καὶ νήσους, τὰ θαλάσσια ρεύματα, τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, τοὺς λιμένας, τὰς πόλεις, τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, τὰ ἀγκυροβόλια, τοὺς κόλπους, τὰ στενὰ καὶ τὰ ἀξιοθέατα. Ὡς ἀπέδειξεν ὁ καθηγητὴς *O. Spies* εἰς πρόσφατον διάλεξίν του, τὸ ἐγχειρίδιον αὐτό, τὸ ὁποῖον κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν εἰς τὴν τουρκικὴν βιβλιογραφίαν καὶ τοῦ ὁποίου τμήματα (περὶ Ἀθηνῶν, Κύπρου, Δήλου καὶ Σικελίας) ἔχουν ἤδη χρησιμοποιηθῆ, ἔχει στενοτάτην σχέσιν μὲ τὸν ἐν Βενετίᾳ τὸ ἔτος 1573 ἐκδοθέντα ἑλληνικὸν Πορτολάνον, ὅπου περιγράφονται αἱ ἀκταὶ τῆς Μεσογείου καὶ Μαύρης Θαλάσσης².

Ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης δύνανται διὰ τῶν Τουρκικῶν ἐν Ἑλλάδι νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ἡ Γλωσσολογία καὶ Λαογραφία: Ἀνε-

1. Ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ὑπῆρχον καὶ ἕτεροὶ τινες λόγιοι Τούρκοι, καταγόμενοι ἐκ Κρήτης. Σχετικῶς ἴδε τὴν μελέτην μου: *Das Religiöse Leben auf Kreta nach Ewlijā Celebi*, Bonn 1967, σ. 101.

2. Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης ὑπάρχει ἐν πλήρει ἀντίτυπον.

ξαρτήτως τοῦ πλήθους τῶν τουρκικῶν λέξεων, αἵτινες εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὸ ἑλληνικὸν λεξιλόγιον¹, παρατηροῦμεν καὶ σχετικὴν τινα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς μορφῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς π.χ. ἡ ἔκφρασις *πίνω καπνόυ*, ἡ ὁποία ἔρχεται ὡς μετάφρασις τῆς ἀντιστοίχου τουρκικῆς *tütün içmek*. Ἡ συνηθεστάτη ἄλλωστε ἐρώτησις *ποῦ κάθεται*, μετὰ τὴν ἔννοιαν *ποῦ κατοικεῖς*, *ποῦ μένεις*, δὲν φαίνεται τίποτε ἄλλο παρά μετάφρασις τῆς ἀντιστοίχου τουρκικῆς *nerede oturuyorsun*, ἡ ὁποία ἀνταπεκρίνετο περισσότερο εἰς τὸν (ἄκνηρόν) τρόπον ζωῆς Ὀθωμανῶν Τούρκων². Πολλοὺς παραλληλισμοὺς εὔρον ἐπίσης μεταξὺ ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν παροιμιῶν, τὰς ὁποίας συνέλεξα ἤδη μετὰ τὸν σκοπὸν συστηματικωτέρας μελλοντικῆς μελέτης.

Καὶ ἡ ἰδιομορφία τοῦ τουρκικοῦ Ἰσλαμισμού, ἡ ἱστορία τοῦ Σουφισμού (*Tasavvuf*), ἡ ἱστορία τῶν μοναχικῶν ταγμάτων τῶν Μεβλεβήδων (*Mevleviye*, Δερβισσῶν), τὰ ὁποία ἐπηρέασαν ποικιλοτρόπως τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, αἱ νεώτεραι (αἰρετικαὶ) παραφυάδες τοῦ Ἰσλαμισμού, ἡ ἱστορία τῶν ἀγίων (*Enliya*) τῆς Ἰσλαμικῆς Τουρκίας καὶ ἡ μυστικὴ λαϊκὴ ποίησις αὐτῆς δύνανται νὰ ἀποτελέσουν θέματα τῆς συγκριτικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, βοηθούντα εἰς τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως καὶ νοοτροπίας τοῦ γείτονος λαοῦ³.

1. Ὑπενθυμίζω μόνον ὀνόματά τινα φαγητῶν : γιαούρτι, ἰμάμ παϊλτί, κεπάπ, κεφτές, κιμάς, μουσακάς, ντολμάδες, ντονέρ, πατσᾶς, πουλγούρι, τραχανάς, τσορμπᾶς, χαλβᾶς κλπ.

2. Πρβλ. «Ἑλληνικαὶ λέξεις εἰς τὰ Τουρκικὰ» εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τουρκικὰ» ἐργασίαν μου (ὑπὸ ἐκδόσιν).

3. Πρβλ. *Annemarie Schimmel, Religiöses Leben in der modernen Türkei, Zeitschrift für Kulturaustausch, μν. ἔργ., σ. 195 - 197. Franz Taeschner, Die Erlösungssehnsucht in der islamischen Mystik des Mittelalters, Leipzig 1936. Περὶ Ἰσλάμ καὶ τῶν σχέσεων τούτου πρὸς τὸν Χριστιανισμόν περιέχουν αἱ ἐξῆς ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς νεωστὶ ἐκδοθεῖσαι μελέται : Μητροπολίτου Δέρκων Τακῶβου, *Nurlu Ufuklara Doğru, İstanbul 1953* (πρὸς φωτεινοὺς ὀρίζοντας), ἀπευθύνεται πρὸς Τούρκους καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ βασικὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ Ἰσλάμ· Γ. Θ. Ζώρα, Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος καὶ αἱ πρὸς ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν προσπάθειαι αὐτοῦ, Ἀθήναι 1954, περιλαμβάνεται ἡ «Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως» ἀνεκδοτος πραγματεία τοῦ Τραπεζούντιου, ὅστις ἀπεχείρησε τὸ «χιμαιρικὸν σχέδιον» νὰ πείσῃ τὸν Μωάμεθ τὸν κατακτητὴν περὶ τῆς πλήρους ταυτότητος τῆς χριστιανικῆς καὶ μωαμεθανικῆς πίστεως· Ε. Δ. Σδράκα, Ἡ κατὰ τοῦ Ἰσλάμ πολεμικὴ*

Ἐξ ἴσου ὁμως σπουδαῖον δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας εἶναι νὰ γνωρίσωμεν τὴν τουρκικὴν Λογοτεχνίαν τῶν νεωτέρων χρόνων (περίοδος Ἐθνικῆς Λογοτεχνίας, Millî Edebiyat), ἡ ὁποία προέκυψεν ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τοῦ Kemal Atatürk καὶ ἡ ὁποία ἀπηχεῖ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας, τὰς νέας ἐθνικὰς ἐπιδιώξεις, τὰ σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ τοῦ συντηρητικοῦ ἀνατολικοῦ παρελθόντος καὶ τῶν συγχρόνων δυτικῶν ἐπιδράσεων κλπ. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἔχουν βαθύτατα ἴχνη εἰς τὴν νεωτέραν λογοτεχνίαν τῶν Τούρκων, ἀποτελοῦν δὲ ἀντικείμενον λεπτομερεστάτης ἐρεύνης εἰς τὰς χώρας, ὅπου αἱ τουρκολογικαὶ σπουδαὶ ἔχουν τὴν θέσιν τῶν ¹. Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ ὑφ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων θὰ συνέβαλλε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὸν ὀρθότερον πολιτικὸν προσανατολισμὸν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις μας μὲ τὴν σύγχρονον Τουρκίαν.

¹ Ὁ γνωστός διὰ τὰς ἐρένας του ἐν Ἑλλάδι Alfred Philippson εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ θέσις της εἰς τὴν Ἀνατολήν» ² παρατηρεῖ μεγάλας διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τμήματος τῆς Ἑλλάδος. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ὀφείλονται κατὰ τὸν Philippson

τῶν βυζαντινῶν θεολόγων, Θεσσαλονίκη 1961, ἀναπτύσσεται ἡ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἰσλάμ συγγραφικὴ δράσις. Πρβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἐμοῦ γενομένην μετάφρασιν ἐνός ἐκ τῶν θεολογικῶν ἔργων τοῦ Τούρκου συγγραφέως Ömer Fevzi Mardin, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νὰ παραμερίσῃ παρανοήσεις μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν διὰ τῆς διαστρεβλώσεως πολλῶν χωρίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν, Ἀρχεῖον Κοινωνιολογίας καὶ Ἠθικῆς, τόμ. 1962, σ. 161 - 198).

1. Πρβλ. O. Spies, Tendenzen und Strömungen in der türkischen Literatur der Gegenwart, Zeitschrift für Kulturaustausch, ἐνθ' ἀν., σ. 186 - 195. Εἰς τὰ διηγήματα καὶ μυθιστορήματα τῶν ἀξιολογωτέρων συγχρόνων Λογοτεχνῶν (Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin, Burhan Cahit, Peyami Safa, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, Kemal Tahir, Refik Halit, Sadri Ertem, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Burhan Arpad, Sait Faik, Ruşen Eşref, Unaydin, Fakir Baykurt, Burhan Sadık, Reşah Enis) δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν σκέψεις καὶ κρίσεις διὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας, τὴν ζωὴν τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς πόλεως, διὰ τοὺς ἀγρότας, ἐργάτας, ἀντάρτας τῶν βουνῶν, τὰς ἐρίδας διὰ τὴν μεταρρύθμισιν κλπ. Ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἐνδιαφέρει περισσότερο ὁ πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης Yakup Kadri Karaosmanoğlu, τοῦ ὁποῖου τὰ ἔργα μετεφράσθησαν εἰς πολλὰς γλώσσας καὶ τῶν ὁποίων τὰ θέματα ἀντλεῖ αὐτοὺς ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας τῶν Τούρκων καὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν.

2. Griechenland und seine Stellung im Orient, Georg. Zeitschrift III, Leipzig 1897, σσ. 190 - 191, 200.

εἰς τὴν ἰδιάζουσαν γεωγραφικὴν θέσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον ἀνοίγει περισσότερον τὴν ἀγκάλην ἀτενίζον οὕτω τὴν ἀνατολικὴν ζώνην. Ὅσον καὶ ἂν ἀληθεύῃ ἡ περίπτωσις αὐτή, γεγονός εἶναι, ὅτι ἡ βαθυτέρα γνωριμία μας με τοὺς γείτονας τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φιλολογικῶν τῶν μνημείων δὲν ἐπραγματοποιήθη ἀκόμη.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ